

ezt a külföldön a jövő szervezet megvalósítására mintaként felállított rendszert a fennebb kifejtett módon tökéletesítenők, a szükséges törvénymódosításokkal életképessé tennők, inkább veszni hagyjuk a polgáriskolát, mint a szervezet középső tagozatát, avagy oly műtétnek engedjük alávetni, amely lemetszi a fejét (V—VI. oszt.), hogy belőle «felső tagozat» címen különálló új iskolafajt alkosson. Ez ellen az áramlat ellen küzdenünk kell ép oly kitartással, mint a négyosztályra való redukció ellen; mert egyenesen végromlásba viszi ezt az intézményt, amelyet hatosztályos (de *helyes* szervezetű) alakjában most kellene létrehozni, ha még meg nem volna. Ez volt a meggyőződés, amidőn húsz évvel ezelőtt sorompóba léptem a polgáriskola reformja érdekében, s ezt vallom ma is; a hétosztály kiküzdése érdekében soha egy betűt sem írtam, de igenis felszólaltam akkor, amikor a «tagozatok» neve alatt tulajdonképen az intézménynek négy osztályra való lefokozását vették célba. Rein javaslata ennek határozottan ellentmond.

Vajha figyelemre méltatnák (ha nem is a magam, de legalább) Reinnek fennebb közölt fejtegetését.

KRAMMER JÓZSEF.

COMENIUS «SCHOLA LUDUS»-ÁRÓL.

A magyar művelődés történetében kiváló helyet foglalnak el azok az irodalmi alkotások, melyeket Comenius mint a pataki iskola reformátora bocsátott világgá. E művek közül időrendben a «Schola Ludus» a legutolsó s bár azt a célt, melyet szerzője eléje tűzött, a magyar iskolai életben el nem érhetette, mégis több szempontból megérdemli a vele való foglalkozást.

Mi a Schola Ludus? Dialogusokba foglalt Janua, iskolai színjáték, melyben a Janua száz titulusa van nyolc játékba foglalva, melyek ismét fölvonásokra és jelenetekre oszlanak. A játék Prologussal indul, amelyben el van mondva, hogy Ptolomæus Philadelphus király az ő bölcsseivel arról fog tanácskozni, miként tehetné az oktatást rövidebbé és könnyebbé, hogy a tudás az emberek között jobban terjedhessen, mint eleddig. Aztán föllépnek Ptolomæus és tanácsosai: Plato, Eratosthenes, Apollonius Rhodius és Plinius; amaz trónusára ül, ezek a mellette levő asztalhoz, és kezdődik a tanácskozás. A király fölteszi a kérdést. Először Plátó felel. Minden dolognak megfelelő nevet kell adni. Igenis, mondja Apollonius; a valódi képzés abban áll, hogy a dolgok sajátos, jellemző tulajdonságait ismerjük és mindegyiket illő szóval tudjunk jelölni. Ez a dolog kellemes, csak az a fő, hogy az ember azt a természetes rendet kövesse, amelyben a dolgok

maguk következnek egyik a másik után, és az elnevezést mindig érzelés előzze meg. Ekkép a dolgokat együtt tanuljuk nevökkel és mintegy a paradicsom iskoláját folytatjuk (Gen. 2, 19, 20.) Az eljárás módja az legyen, hogy először mindig az egész dolgot vizsgáljuk és nevezzük meg, hogy mivoltával tisztában lehessünk, aztán pedig részeit, hogy lássuk, miből áll, és végre sajátosságait (differentias), hogy így mindent a maga nevéen nevezhessünk. Minden dolgot szemléltetni kell, a természeti, a mesterséges, erkölcsi, isteni dolgokat, tiszta latinsággal, gyorsan, határozottan és kellemetességgel. A sorrend pedig legyen természetes: a dolgok először in genere tárgyalandók, aztán egyenkint, per species, mivel így legkönnyebben lehet látni, hogy kezdetleges egyszerűségéből minden mikép jut befejezettség állapotába. — Mivel azonban sokáig tartana, sőt részben lehetetlen is, hogy mindent ott helyben állítsanak elő, a király összehívja a világ bölcseit, első sorban a természetvizsgálókat, hogy siessenek a kir. palotába a természet alkotásait bemutatni. E végből hozzák magukkal a bemutatandó tárgyakat, ha lehet, igaz mivoltukban, ha nem, hű másolatokban, vagy legalább is hozzanak róluk tökéletes nomenclaturát és leírást.

Erre az 1. játék 2. felvonásában megkezdődik a dolgok szemléltetése. A színhely, kivéven a 6. és 7. játékot, mindenütt Ptolomæus palotája. A király és tanácsa előtt sorban megjelennek a különféle tárgyak és dolgok bemutatói, kiki a maga tárgyaival vagy szemléltető eszközeivel. A párbeszédet a király tanácsosai irányítják, amelyekre felelet jár, míg néha a többi szereplő között folyik a társalgás. Viszont itt-ott a tanácsosok személyében is változás esik, így a 3. játékban, hol Plátó helyét Cleantes foglalja el, míg a 6. és 7. felvonásban, mely az utcán játszik, se Ptolomæus, se tanácsosai nem szerepelnek.

Mint mondvá volt, a munka összesen 8 játékot tartalmaz. Az első a természeti dolgokat, a második az embert, a harmadik az emberi találmányokat és mesterségeket, a negyedik a schola trivialist, az ötödik az akadémiát, a hatodik az emberek erkölcsiségét, a hetedik a családi és városi életviszonyokat, a nyolcadik res in regno et religione divinaque providentia concurrentes állítja a közönség elé.

Mi mindenről van szó az egyes játékokban és milyen?ezeknek a szerkezeté, az elsőnek vázlata eléggé sejteti. E játéknak címe: Pars I. in qua res mundi majoris, quæ naturaliter fiunt, ordine in scenam producuntur; szereplőinek száma 52. Cosmographusok, Meteorologusok, Lapidariusok, Gemmariusok, Botanicusok, Zoographusok a természeti dolgokat mutatják be a következő sorrendben:

1. Legelől színre kerülnek in genere a világelemek: Aether, Levegő, Víz, Föld (II. felv. 1. jel.)

2. per species:

1. Ég: Uranius, Selenius, Asterius (2. jel.)
Ignatius, Pyrokles (3. jel.)
2. Levegő: Aërius, Aeolus (4. jel.)
3. Víz: Aquinus (in genere), Marius, Nubianus, Stillico (5. jel.)
4. Föld:
 1. in genere: Gaius (III. felv. 1. jel.)
 2. per species:
 - a) Folyadékok (2. jel.) β) Fémek (3. jel.) γ) Kövek: Lapidarius, Gemmarius. (4. jel.)
 - b) Növények (IV. felv.)
 1. in genere: Plantinus (1. jel.)
 2. per species: a) Herbæ (2. jel.); b) Frutices (3. jel.)
Thamnius, Hylemus. c) Arborea: Dendrologus, Pomonus, Sylvanus (4. jel.)
 - c) Állatok (5. felv.)
 1. in genere: Zoographus (1. jel.)
 2. per species: a) Csigák, Férgek, Kígyók. b) Vízi állatok (2. jel.). c) Madarak (3. jel.). d) Négylábúak és Amphibiák (4. jel.).

Világos, ilyen módon nem lehetett csak valamelyes drámát sem készíteni. Attól, hogy egyes többé-kevésbé jellemzetesen öltözött szereplők és személyesítők a színpadra lépnek és mutatványokkal kísért beszélgetésekben egy egész kis encyclopædiát magyaráznak össze: soha sem válik esztetikai értelemben vett színdarab. Nem csoda, hogy akik, mint Schiller és Ziegler, az iskolai színpadon drámai életet és költői hatást, vagy effélékre való törekvést követelnek, nincsenek megelégedve a Schola Ludus dialogizált vocabulariumával s általában szerencsétlen gondolatnak hirdetik Comenius eme vállalkozását.

Legújabbán egy fiatal német tanár, *Bruno Druschky* tett kísérletet a «Schola Ludus» kérdésének feldolgozásával.* A 170 lapra rúgó értekezés nagy szorgalommal és aprólékos gondnal van megírva, bár néhol ép a túlságos tüzetesség nem engedte, hogy eléggé jellemző képet alkosson. Az első §. röviden azt az állapotot vázolja, melyben a pataki iskola volt Comenius bejövetele előtt; a másodikban Comenius pataki munkássága, különösen tankönyv-irodalmi működése van világosan és könnyen áttekinthető módon ismertetve. Tudva való, a «Schola pansophica» a maga hét osztályával pusztán maradt s mindössze annyi újítás történt, hogy az intézet kebelében egy háromosztályos latin iskolát szerveztek, mindenestül a Comenius tervei

* Würdigung der Schrift Comenius Scholæ Ludus. Wernigerode, 1904. 8-o.

szerint. 1651 febr. 13-án nyílt meg a «Vestibulum», márc. 14-én a «Janua» és 1652 január 10-én az «Atrium». Tankönyveikül részben Comenius régebbi műveinek átdolgozásai szolgáltak; részben új könyvekre volt szükség, de a munka mind a két irányban tár föl egyet és mást, ami a szerző korábbi nézeteinek módosulásáról tanúskodik. A második osztály könyvében megváltozott a «Methodus lingvarum novissima»-ban megszabott sorrend (textus, lexicon, grammatica), a «Janua rerum et linguarum structuram externam exhibens» szerint először latin-magyar lexikont kell tanulni (Sylva latinæ lingvæ), aztán következik (már egészen latinul) a «Grammatica Janualis», s végre a latin-magyar szöveg, a «Janualis rerum et verborum contextus», melyben a szók száz titulus alatt csoportosulnak és ezer mondatba, periódusba vagy paragrafusba fűződnek.

A «Schola Ludus» vizsgálatában különösen ez a «Janualis contextus» nagyobb fontosságú.

Tagadhatatlanul, ezek a tankönyvek az Atriummal együtt rendkívül becses alkotások; de az is bizonyos, hogy használatuk nem járt elég sikerrel, mivel tartalmuk gazdagsága nem állott arányban a gyermekek szellemi fejlettségével. Javításokra, pótlásokra volt szükség, s Comenius lényegbe vágónak ítélte, hogy egyrészt a szemléltetésnek nagyobb teret juttasson, másrészt a tanulók munkálkodó kedvét fokozza. Ebből a célból készült az «Orbis sensualium pictus», melyet azonban ügyes fametsző hiányában Patakon kiadni nem lehetett (megj. Nürnberg, 1658) s aztán a «Schola Ludus seu Encyclopædia viva hoc est Januæ lingvarum praxis scenica, Res omnes nomenclatura vestitas et vestiendas, sensibus ad vivum repræsentandi artificium exhibens amoenum.»

A mű Comeniusnak nem volt első «drámai» kísérlete. Tudva van, hogy már mint lisszai rektor (1631—41 körül) adatott elő néhány isk. színdarabot és ebből az időből maradt két isk. drámája: Diogenes Cynicus Redivivus, aztán az Abraham Patriarcha. Ezek a dolgok Lisszában nagy tetszést arattak: nem csoda tehát, hogy szerzőjük a pataki Schola pansophica életében is meg akarta honosítani az iskolai színjátékot s mind a hét osztály részére megjelölte az előadás anyagát. Magában a «Leges scholæ bene ordinatæ»-ban szintén vannak idevágó rendelkezések. Jelesül, hogy évenként minden egyes osztály négy előadást tartson, melyben az előző három havi elvégzett anyagnak kell színre kerülnie; hogy az összes játékok egy hétre essenek s a tanév végén nagy ünnepélyességgel tartassanak.

A közvetlen cél, mely az így meghatározott színjáték elé van tűzve, examen-jellegű. Comenius azt akarja, hogy a növendékek a nyilvános játékokban számot adjanak tett előmenetelükről, de e mellett

egyéb fontos körülményekre is utal, melyek az így elrendelt iskolai színjátékot ajánlják. Az iskola: «humanitatis officina et vitæ præulidium»: mint a műhelyben, az iskolában is szükség van rá, hogy a szellemet praktikus oldaláról fejlesszük és az ifjúságot mintegy az életbe állítsuk. A játék mind a testet, mind a szellemet gyakorolja, nemes ambíciót ébreszt tanulóban, tanítóban egyaránt, gyönyörködteti a szülőket és megmutatja, kinek mire van különös hajlandósága. Végre is: az élet, főképp az egyházi, állami és iskolai, beszédben és cselekvésben áll; az efféle játékok pedig az ifjúságot időpazarlás és megterhelés nélkül tanítják a dolgok mindenféle fajtájának megfigyelésére, különbségeiknek számbavételére, jó modorra és deák beszédre, szóval: hogy szerepét tisztességgel tudja játszani, hogy finom ember legyen és ne paraszt. Így állván a dolog, helytelen lenne az iskolai színjátékot a theologusok kedvéért egyszerűen kiküszöbölni az iskolából; ám maradjanak el a régiak illetlen komédiái és azok, amelyek csupán mulatságra és időöltésre valók: de az ő játéakai nem ilyenek; nem sértik a gyöngéd lelkiismeretet álarcokkal és asszonyi öltözetekkel és hasznára vannak az ifjúságnak.

Ez a «dráma» tehát egészen sajátos valami. Jól mondja Druschky: Comenius ezekben a játékokban a hasznót tette uralkodó elvvé; ezért meríti anyagát is ama körből, melyben az iskolának munkája forog. Mert ezt a munkát kell megjeleníteni, róla kell számot adni. Plautus vagy Terentius komédiáival semmire se ment volna, mivel ezek csak mulattatásra szolgálnak és oly latinságot terjesztenek, amely Comenius törekvésének nem volt célja, s nem tartalmazzák azt az ismeretanyagot, melyet ő tanítani akart. Comenius az iskolától encyclopædikus tudást várt és olyan latinságot, mely egyetemes és a tudós társalgásnak nyelve. Ez az elv uralkodik összes tankönyveiben; iskolai játéakai szintén ezt akarták megvalósítani.

A műnek keletkezését egyébiránt maga Comenius mondja el a pataki iskola előjáróihoz intézett előszóban. A lengyelországi lisszai iskola jeles rektora, Macer Sebestyén, három esztendővel azelőtt a Janualis Contextushoz egy csinos gyakorlatot függesztett volt ilyen címmel: «Comenius Januája drámai formában.» Mikor én ennek a játéknak első részét, a «mundus rerum naturalium»-ot ez év elején (1654) előadtam, mind nektek, mind az összes nézőknek annyira megtetszett, hogy kívánságokat fejeztétek ki: vajha a tárgyak összes körét ilyen közvetlen alakban szemlélhetnétek. Engedett tehát a közhajtasnak és még egy hónapot a dologra fordított. Az első két játékot, úgylátszik, a Macer-féle kidolgozásból egyszerűsítette, a többi legkésőbb április 24-ére, Comenius előszavának keltére és a kézirat átadásának napjára önállóan készült.

Ez az időmeghatározás Druschkyt fontos következtetésre jut-tatja. A «mundus rerum naturalium» a Schola Ludus két első játé-kának felel meg, tehát Comenius annak első felét, a Sch. L. 1. játé-kának megfelelő anyagút vihette színre. Ez a színrevitel 1654 elején történt, föltehető tehát, hogy az előkészületek legalább is két hóna-pig, januártól február végéig tartottak. A többi idő a munka megírá-sában telt el, tehát Comenius a Schola Ludust abban az alakjában, amelyben előttünk van, Patakon nem adathatta elő. Ez a nézet új és mindenestre figyelemre méltó s az idevonatkozó ismert adatokat minden egyéb föltevésnél jobban magyarázza. Valóban Comenius seh-ol sem szól a Sch. L. előadásáról, csupán «Janua linguarum in dialogos conversá»-ról, «ludi hi»-ről, amik a Macer-féle játékról is bátran ért-hetők; Patakon a tanév megnyitása körülbelül februárra esett; és maga az a körülmény, hogy Comenius szerint az I. játék előadása nem tél idejére való, mivel a benne előforduló növényeket, virágokat, gabnafajo-kat, bogarakat akkor nem lehet beszerezni, támogatni látszik Dr. következtetését.

Annyi bizonyos, hogy efféle játékokat Patakon 1654 előtt sem más, sem Comenius nem adatott elő; valamint arról sem hallunk semmit, hogy a megkezdett irányban később, Comenius távozása után, csak az ő tőle kitűzött legközelebbi terminuson, junius elején is, valami történt volna. 1655-ben Felsőmagyarországon nagy pestis dühöngött, mely a kollégiumot is csaknem megsemmisítette, a játé-kokra tehát bajosan gondolhattak. Mindössze annyi történt, hogy a Schola Ludusnak 1654. ápril 24-én Comeniustól az előljárók kezébe letett kéziratát kinyomatták a fejedelemasszony költségén (Patak, 1656). Ebből a kiadásból került egy példány Comenius kezébe, ki is a mun-kát csakhamar csinosabb, tetszetősebb nyomtatásban s némi változta-tással bocsátja közre Amsterdamban, 1657.*

* Módunkban lévén a két kiadás összehasonlítása, könnyű volt megállapítanunk, hogy az amsterdami kiadás a patakin, az editio prin-cepsen alapszik. Valóban a két könyvnek nemcsak levelei egyenlő nagy-ságúak: a legtöbb helyen a betűk típusa is ugyanaz, míg másfelől maga a szöveg alig árul el néhány jelentékenyebb eltérést. Ime a fontosabbak: Az amsterdami kiadás (A) 1657. jan. 1-ről kelt ajánló levele a patakiból (P) természetesen mindenestül hiányzik; de még az ezt követő egy lapnyi dedicatiónak (D. Andr. Klobusitz, D. Paulo Szemere stb.) sincsen semmi nyoma. Az «Ad Honoratissimos D. D. Scholarchas» c. levél végén az A-ban csupán ennyi áll: «Vester Comenius», a P-ban: «Vester, à Vobis nunc abiturienus Comenius.» — Az A-ban a VI. résztől kezdve új lapszá-mozás kezdődik, a P-ban a könyv elejétől végeig egyfolytában halad a számozás (1—470). — Az A minden játék (Pars) címlapjára szentírási

A Schola Ludus tehát elindult világgá; de nem aratott nagyobb sikereket. Redinger alkalmazta Frankenthalban 1658-ban, és

idézeteket függeszt, a P-ban effélének semmi nyoma. Az A teljes szöveget nyújt, a P, különösen a vége felé, számos kisebb-nagyobb részletet kihagy és a Jan. Lingv.-ra utal, hol a kihagyott részlet megtalálható. Így az A 86. lapjának 31—34. és 87. lapjának 1—12. sora helyett a P csupán ennyit mond: (ex Janua supple § 263—266). Az Amst. 87. l. 17—29. sora helyett e szavaktól kezdve: «Subsincipite» a P-ban: . . . 267., 368., 269. stb. Az Amst. 198. lapjának utolsó és 199. lapjának 1—2. sorában a szükséges hangjegyek kimaradtak; a P-ban (208. l.) megvanuak. Az A 199. lapján közölt skála pusztán hangjegyeket nyújt; a P-ban a lineák és közök (alulról fölfelé) betűkkel is (a, b, c, d, e, f, g, a, b) meg vannak jelölve. Az Amst. 270. lapjának 31. és 271. lapjának 1—5. sora helyett a P 278—9. lapjain ezek olvashatók: «—bet. Eat PATAKIO Hungarorum per Turciam recti meridiem versus, post confecta 600 Milliaria habebit Solem verticalem, et Polum utrumque Horizonti incumbentem. (Sic. *Ostendet in Globo*) Sin Septentrionem versus ire vellet, per Poloniam, Borussiam, Sveciam, Lapponiam, veniret (confectis 750 Milliaribus).» Az A 271. l. 26. sorában: *Hollandia*; a P-ban (pag. 279.): *Hungaria*. Az A 271. l. 29. sorában: *Amsterdamum*; a P-ban (pag. 279.): *Patakium nostrum*. Az A 272. l. 1. sorában: 52; a P-ban (pag. 279): 48. Az A 272. l. 25. sorának «38 circiter»-je helyett a P-ban (pag. 280.): «Tantundem fere, aut paulo minus, 45 circiter.» Az A 276. l. 9—10. sorának szavai: «ecce, quantillum Terræ augulum nos possidemus» — a Pat.-ban a «Hungari» név után következnek. Az A második sorozatbeli 49. l. 8—26. sora és egész 50. l. a P-ban nem fordul elő. Különösen eltér egymástól az Amst. 79. és a Pat. megfelelő 394. lapjának szövegezése, mely utóbbi így szól: Actus II. Reipublicæ civilis negotia adumbrans. Scena I. *Publius, Urbanus, Felicius*, Triumviri: cum *Solone*, peregre ad Consilia advocato hospite. (qvem è Regione sibi assidere jubebunt, honestâ sede.) *Publ.* Quod narrare Tibi, sapientissime Solon, domi cæperam, pertexam hic, coram amicis meis. Tres nos, quos ante Te vides, authores fuimus Coloniae huc deducendæ, hujusque fundandæ Urbeculæ. Nam cum in urbe illa, unde huc commigravimus incolas ipsa populi multitudine aliisque difficultatibus videremus premi, nec satis ordinis aut curæ, ad quærenda malis remedia, adhiberi animadvertissemus: inivimus consilium circumspectiendi insulam aut terram aliquam, habitationi commodam, securam, amænâ. Invenimusque felici sorte hanc ipsam, quæ et solum habet fertile, et aquis irrigua est, et alia omnia propemodum quæ desiderari possunt. Hæc igitur repertâ, cæpimus illam egentioribus apud nos, et per viciniam commendare, utq; se nobis huc navigaturis comites darent, invitare. Passi sunt persvaderi sibi, nostræ sese permittentes fidei, et subsidiis (*quippe quos opibus pollere non ignorabant*) ex Agricolarum, variorumq; Opificum genere plurimi: ut tandè multitudo illa . . . — Az Amst. 152. lapjának két végső sora helyett a P-ban: *Socr.* Gentilismi origo quæ fuit?

maig ez az egyetlen iskola, melyről tudva van, hogy a Sch. L.-t tankönyvül használta. A dialogizálatlan J. C.-t mindenki nagyra becsülte, a dialogizált, noha kiadásainak tetemes száma arra vall, hogy eléggé el volt terjedve, csak nem bírt az oktatásban meggyökerezni.

Mert igazán mondja Comenius, a Sch. L. nagyrésze alig egyéb dialogusokba foglalt Janua C.-nál, s az a kevés, ami belőle nem a J. C. mondatainak feldolgozása, szintén hasonló természetű munkára, az Atriumra utal. Druschky nagy szorgalommal állította szembe Comenius munkáinak egyes helyeit ebből a szempontból; részünkről tájékozás végett megelégedhetünk a következő általános áttekintéssel:

Pars SchL. I, act. I.	Tit. JC. 1: Introitus.
“ I, act. II—V. Exercitus creaturarum Dei	“ 2—19: Mundus maior.
“ II, Mirabilis structura ho- minis	“ 20—31: Homo.
“ III, Mundus artificialis	“ 32—49: Artes.
“ IV, Schola trivialis (verna- cula et latina)	“ 50: Schola.
“ V, Academia	“ 51—58: 71—77.
“ VI, Vita moralis	“ 61—70: Ethica.
“ VII, Familiæ urbisque regimen	“ 78—90: Oeconomia és Po- litia.
“ VIII, ¹ Regnum	“ 91—93: Regnum.
“ VIII, ² Religio divinaque pro- videntia	“ 94—99: Religio etc.
Epilog a VIII. részhez	“ 100: Clausula.

Annyi bizonyos, hogy a Sch. L. így is érdekes munka. A kritikának el kell ismernie, hogy néhány részlet kivételével, minők az V. játék metafizikai, fizikai, logikai, retorikai részletei, az Orvos, Jurista, Theologus tételei stb., általán a gyermeki fejlettséghez van mérve és jól megfelel az autopsia és autopraxia eleje tűzött elveinek. Másfelől azonban mindenki látja, hogy az az alapelv, amely az egész munka szerkezetében megvalósul: hogy mindent először in genere, aztán per species kell tárgyalni, nem az örök életű axiomák közül való s a modern pedagógiában, mely az oktatásban a gyermek természetéhez való alkalmazkodást sürgeti, nem is vált uralkodóvá. Csak-hogy, mint mindent, a Sch. L.-t sem szabad kiszakítanunk korából. Comenius reformot akart; a tanulók nyerjenek hasznos ismereteket az élet számára, hogy az államnak, az egyháznak és az iskolának hasznavehető tisztviselőivé, s mindenek felett az életben hasznavehető emberekké váljanak: és el kell ismerni, a Sch. L. ebben

a tekintetben a legfontosabb ismereteknek valóságos gazdag tárháza. Mily gyöngén állott a reáliák dolga az akkori latin iskolákban! és a reál tudnivalóknak mily tömege lép elénk, ha a C. játékait vizsgáljuk! A gyermek a korhoz mértén nagyon is számbavehető okulást nyer a természet körében, csontvázról tanulja az emberi test részeit, megismerkedik az életszükségletekkel és a különféle cikkek gyártásával, találmányokkal, mesterségekkel, sőt bizonyos kézi ügyességre tesz szert az egyes eszközök, munkák tanulmányozása és bemutatása közben; bepillant az írás és könyvnyomtatás történetébe és tudomást szerez fontosságáról; színről-színre szemléli, átéli az egész alsó-, közép- és felsőiskolai életet, miközben ismét számos dolgot hall, melyekről a latin iskolában egyébként alig esett szó: számtant, geometriát, asztrológiát, matematikai és leíró földrajzot. Erkölcsei példák tárulnak eléje; bölcs tanácsokat nyer az életre; szemtől-szembe látja a községi, állami és udvari életet, hall a háborúviselésről, összehasonlító képen látja a vallási élet fő ágainak fejlődését s tartalmát. — «De hiszen csaknem mindez a J. C.-ban is olvasható!» Ám ne feledjük: más módon, kevésbé érdekesen, kevésbé elevenen, a szemléltetésnek hasonlíthatatlanul kisebb mértékével, úgy hogy a Sch. L. ebben a részben föltétlen haladást jelent.

Históriai szempontból a mű épp oly fontos az akkori tudományosság ismeretére nézve, mint bármely más egykorú encyclopædikus munka; de különösen értékesek a korabeli mindennapi életre vonatkozó adatai: a III., V. játék, a VII. játék első és második része. A pedagógust viszont azok a helyek fogják első sorban érdekelni, melyekben Comenius a maga *eszményi* iskoláját állítja a közönség elé: a IV. játék 3. és 4. felvonása. Ez az iskola két részből áll: három osztályú schola trivialis seu vernacula-ból (népiskola) és hasonló-kép három osztályú schola gymnastica seu classicából (latin iskola). Druschky tüzetesen foglalkozik mind a kettővel és elég világos képet rajzol róluk. A schola vernacula I. osztályában a betűk ismeretére, írására és helyes kiejtésére tanítják a gyermekeket. Az egyedüli taneszköz: egy fekete tábla, melylyel mindenki el van látva. A táblára élő ABC van festve: állatok, melyeknek hangja egy-egy betűt utánoz, mellettük a megfelelő betűk: Aa, Bb, Cc, stb. és hely, hogy a tanuló krétával maga is írhasson melléjük. A gyermek megnézi a tanítótól kiválasztott állatot és utánozza hangját: ezzel el van olvasva a mellette lévő betű, melyet kiki lerajzol és a táblán levő szavakból is ki-keresgél. Hogy a tanult betűket a gyermekek el ne felejtsék, folyton össze kell őket kötniök az újonnan előfordulókkal; pl. a — a-b, a-c, a-d és így tovább. E mellett a tanító napról-napra elmondja velök a Tízparancsolatot, Hiszekegyet s más efféléket; eljár osztályá-

val a templomba, igyekszik azt velük megkedveltetni s példával, folytonos figyelmeztetéssel rendre, tisztaságra, a főbbvalók tiszteletére, szófogadásra, őszinteségre, munkára, türelemre sarkal mindenkit. A haladást, jókedvet versenyzésekkel fokozzák: egyik gyermek a másikat kérdezi, a tudatlant kinevetik vagy más enyhe büntetésben részesítik, hogy máskor jobban iparkodjék.

A II. osztály a folyékony olvasás- és írásnak, a számolás és éneklés elemeinek, az erkölcsök és jámborság továbbképzésének iskolája. A III-ik, a «classis speculatorum» már az anyanyelven való gyors olvasást és írást, a világ főbb tárgyainak megfigyelését s vizsgálását és az értelmes nyelvhasználatot, az érzéseket, a szemet, fület, nyelvet és kezet gyakorolja. A használt taneszköz: az «Encyclopædia Sensualium, hoc est Omnium fundamentalium in Mundo rerum et in Vita actionum Nomenclatura vera, ad ocularem demonstrationem deducta» féle című könyvecske (mely azonban nem azonosítandó az 1658-ban megjelent Orbis Sensualium pictus-szal). Ebben a könyvben rövid mondatokban le vannak írva és képekben föl vannak tüntetve a világ legnevezetesebb dolgai. Hasonló rövid szentenciákba vannak foglalva az erkölcsi szabályok és a vallástételek s minden egyes fejezethez egy kép van mellékelve.

Már most az alkalmazás így történik: A reggeli ájtatosság után az első délelőtti órában fejből elmondják az előző napi pensumot. A következő órában a tanító fölolvassa a következő fejezet címét, a képet a tanulókkal jól megvizsgálattja és az egyes részeket megmagyarázza. A harmadik órában elolvassák magát a fejezetet; végre a negyedik órában kiki az egészet lehető gyorsasággal leírja. A verseny itt sincs mellőzve; a növendékek nyilvánosan kihívják valamelyik társukat («ad certamen de velocitate manus, . . . de felicitate memoriæ») és a győztes jutalma: előbbre való ültetés.

A schola latina classis vestibularisának életéből a Sch. L. átlag keveset árul el s főképp a tananyag feldolgozásáról alig hallunk valami jellemzőt; a másik kettő azonban már fontosabb oldaláról van bemutatva. A classis janualis célja: totam rerum et linguæ structuram, quantum ad majora ostendere, explicare, usumque singulorum docere; eszköze: a «Janua lingvarum» hármaskönyve, melynek részei közül az első Latinæ linguæ sylvam continet (lexikon), a második Sylvam illam desecare etc. docet (grammatica), a harmadik verum horum usum ostendit etc. (nomenclatura rerum). A három rész közül először a lexikont veszik elő és tanulják elejétől végig. Ez a dolog a következőképp történik: A tanító fölolvass egy szót származékaival és összetételeivel együtt. A tanulók ismétlik az olvasottakat, mire a tanító minden szót egymás után lefordít a növendékek anyanyelvére és fel-

szólítja őket, hogy hasonlóképp cselekedjenek. A fiúk szót fogadnak. Erre a tanító megkérdi, hogy ki tudná az egészet latinul elmondani? Ha a kísérlet sikerül, a tanulók anyanyelvén feladatot diktál a tárgyalta anyagra, melyet az osztály nyomban latinra fordít. A ki legelőször elkészül, felolvassa dolgozatát; a netán előforduló hibákat egyes tanulók megmagyarázzák és kijavítják. Ez a munka eltart öt hónapig. Akkor áttérnek a grammatikára, mely a Vestibulumot kiegészíti és az egész szó- és mondatfüzést tartalmazza. A tanulás folytonos mondatelemezéssel s föltett mondatok átváltoztatásával történik. Így érnek az utolsó részhez: a szövegekhez. A fordításban mindig a tanár jár elül és a szóba kerülő tárgyak lehetőleg mindig bemutattnak vagy kellőkép leíratnak.

Végre jó a III. folyam: a *classis atrialis*, a latin oktatás befejezése, mely a tanulót immár az auktorok szentélyébe való belépésre képesíti. A tankönyvek ugyanazok, mint az előző folyamban, csakhogy új alakban: *Nomenclatura rerum*, szótár, grammatika. Az *Atrium* már nem egyszerűen és természetesen írja le a dolgokat, hanem a kifejezések folytonos változtatásával gyönyörködtetésre törekszik; a *Lexikon* válogatott kifejezésekkel, szófüzésekkel és mondatokkal cseréli föl az egyszerű kifejezéseket; a *Grammatikából* *Gr. elegans* lesz, *quia sexcentis modis sermonem variandi artificia recludit*. Maga az iskolai foglalkozás egy egyszerű mondatnak (*Schola bona omnia docet exemplis*) bővítés (*dilatatio*), rövidítés (*contractio*), hétféle *variatio* és *rythmus* által való változtatásában áll a nézőközönség előtt.

Druschky mindezt valódi német szorgalommal veti egybe Comenius egyéb munkáinak rokon nyilatkozataival s állapítja meg mindeütt az egyezést vagy az esetleges eltéréseket. A *schola vernacula* három osztálya nem vág össze Comeniusnak a *Didactica Magnában* nyilvánított ama kívánságával, hogy a népiskola hat osztályú legyen; de valószínűleg alkalmazkodást mutat a magyar viszonyokhoz s azt akarja megmutatni, hogy jó módszerrel mit lehetne elérni a kevesebb osztályú magyar falusi és városi iskolákban. A *Did. M.* hat osztályos latin iskoláról beszél, melyeknek minden osztálya különösen egy-egy tárgy művelésére van szánva; ellenben a *Sch. L.* deákiskolája nemcsak három osztályú, de tanmenetében is koncentrikus vagy ciklikus. Talán mondani sem kell, hogy a tankönyvek szintén ehhez a felfogáshoz igazodnak. Comenius sürgette, hogy minden osztály tananyaga egy könyvbe legyen foglalva; és az egyes osztályok könyvei inkább formailag, semmint a tartalom szempontjából különböznek egymástól. Mindegyikben benne kell lennie mindennek. Csakhogy ugyanazokat a tárgyakat az alsóbbfokú könyvek általánosabb, ismeretesebb és könnyebb, a felsőbbfokúak pedig különösebb, kevésbé ismeretes és nehe-

zebben hozzáférhető oldalaikról tárgyalják. Druschky pontosan, tüzetesen fejtegeti ezeket az eléggé meghányt-vetett dolgokat; teljesség kedvéért kitér Comenius ismert methodikai alapelveire, melyek a Sch. Ludusban is megnyilatkoznak; a két iskola tantervére, Comenius egyéniségének a Sch. Ludusból ki-kitetsző sajátosságaira... s nézeteit a következő sorokban foglalja össze: «Bizonyára Comenius a Schola Ludus megszerkesztésével és azzal a móddal, amint azt előadatni kívánta, a legvilágosabb bizonyítékát adta annak, hogy részéről komoly dolog volt az autopsiának és az autopraxisnak, szóval: a szemléltetésnek követelése; hogy nem képekkel helyettesítette a dolgokat, amint az Orbis Pictus alapján szemére hányják, és hogy valóban realismeretek azok, amiket tanítványainak nyújt, még pedig nagyon is jelentékeny terjedelemben. Ebben látom a Sch. L. főértékét. Ehhez járul még az a jelentőség, amely reánk nézve abban áll, hogy e mű az akkori időkről szóló mindennemű értesülésnek gazdag kincses bányája, úgy hogy az izléstelenség vádját * határozottan vissza kell utasítanunk.» Hogy a Sch. L. mégsem bírt az iskolákban meggyökerezni, annak valószínűleg az az oka, hogy *kellő*, Comenius szándéka szerint való használata, mely egyedül alkalmas rá, hogy a Januá-nál több eredményt biztosítson, igen sok fáradsággal jár és a tanítótól akkora buzgóságot kíván, amekkora a Redingeré — ez pedig, mi tűrés-tagadás, soha sem volt közönséges.

Az értekezéshez végül az Opera didact. omnia 1657-iki amsterdami kiadása után függelék gyanánt hozzá van csatolva a Sch. L. 5-ik játéka, in qua Academia cum quatuor supremis Facultatibus suis, literataque Studiosorum peregrinatione, et erudita conversatione representantur.

HORVÁTH CYRILL.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

† **Zirzen Janka.** Ritka tökéletességű életpálya megfutása után, a most múlt év dec. 28-án, 81-dik évében hunyt el Zirzen Janka. Az ő neve fogalomná lett és bár kilenc év óta nyugalomba vonult; azért nem szűnt meg a magyar nemzeti nőnevelés fogalmának megtestesítő kifejezése lenni, bizonyosságul annak, hogy nem is fog megszűnni, s így viselőjével már életében megízleltette a halhatatlanságot. Nem sokat írt, mint az apostolok, de át tudta ültetni tanítványaiba lelkeinek gazdagságát: a hazának, a kulturának, a nevelői hivatásnak lelkes szeretetét. Tanítványai pedig közvetlenül vagy közvetve a mai magyar

* V. ö. Ziegler, Gesch. der Pädagogik. S. 163.